

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

УДК 005.336.1

Сафонов Ю. М.,

д.е.н., проф. кафедри макроекономіки та державного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. У статті розглянуто проблеми використання понятійного апарату при дослідженні внутрішньої торгівлі. Зокрема, приділена увага розмежуванню понять “результативність” та “ефективність”, які часто використовуються для загальної економічної характеристики внутрішньої торгівлі. Враховуючи мету дослідження, проведено морфологічний аналіз сутності поняття “ефективність” у трактуванні класиків та сучасних науковців. Запропоноване власне визначення поняття “ефективність”. Встановлено, що в межах економічної системи поряд із економічною ефективністю можуть формуватися і її різновиди, зокрема соціальна, екологічна та інші. Запропоновано критерієм віднесення ефективності до певного її виду вибрати характер цілей, які досягаються галуззю в процесі діяльності, при якому ця ефективність визначається.

Ключові слова: термін, ефективність, результативність, внутрішня торгівля, показник, критерій.

Safonov Yu. M.,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Macroeconomics and Public Administration, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

GENERAL THEORETICAL PECULIARITIES OF EFFICIENCY FOR RESEARCH OF DOMESTIC TRADE

Abstract. The article presents a number of problems using the conceptual apparatus in the study of the domestic trade. Particular attention is paid to the distinction between effectiveness and efficiency, which are often used for general economic characteristics of the domestic trade. Given the purpose of the study, a morphological analysis was conducted of “efficiency” in the interpretation of classics and modern scientists. Definition of actual effectiveness is proposed. That what is established in the economic system with economic efficiency can be formed with its variations, including social, environmental, etc. Criteria are created for a certain type of character in order to choose goals which are solved in the industrial process, in which this efficiency is determined.

Keywords: term, efficiency, productivity, domestic trade, index criteria.

Постановка проблеми. Внутрішня торгівля в Україні нерозривно пов’язана з формуванням конкурентного середовища, яке орієнтоване на розвиток економічної ініціативи, вдосконалення товарно-грошових відносин. Від організації внутрішньої торгівлі значною мірою залежить ефективність національної економіки та якість життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження ефективності внутрішньої торгівлі вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені: І. Бланк, В. Бочаров, В. Власова, А. Гінзбург, Л. Кравченко, М. Крейніна, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, І. Мелушова, В. Мец, Л. Омелянович, Г. Савицька, А. Саде-

ков, А. Фрідман, Л. Фролова, А. Шеремет та інші. Питання ефективності розглядається у працях П. Малишева, І. Шиліна, М. Бора, Л. Костіна, Д. Правдіна, Л. Константінова, З. Соколінського, В. Іваницького, А. Рендоша, А. Шегди. Дослідженню питань оцінювання ефективності внутрішньої торгівлі у зарубіжній теорії та практиці приділяється значна увага. Це питання розглядали такі вчені, як: Р. С. Каплан, Д. П. Нортон, П. Р. Нівен, К. Адамс, І. І. Мазур, Ф. Тейлор, Ф. Гілбертс, А. Файоль, Д. Мак Грегор, Ф. Герберг, Р. Блейк та ін.

Разом з тим, у їх дослідженнях немає єдиного підходу до понятійного апарату, що визначає сутність ефективності.

Постановка завдання. Метою є розмежування понять “результативність” та “ефективність”, які використовуються для дослідження внутрішньої торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність – складна економічна категорія, одна з тих, що найбільш широко застосовується в сучасній науці й практиці та досліджується протягом багатьох століть. У системі основних наукових Теорій, пов’язаних із визначенням сутності цієї категорії, можна виділити теорію прибутку, яка розглядалася представниками практично всіх наукових шкіл (4, с. 11-14). Ефективність поєднує кількісну та якісну складові соціально-економічного розвитку. Слід зазначити, що кількісна складова проявляється через ступінь розвитку продуктивних сил і виражається в результаті, який направлений на досягнення мети суспільства. Якісна ж складова ефективності проявляється через вплив отриманого результату на ступінь реалізації мети виробництва. Кількісно ефективність вимірюється відношенням результату (виходу) системи до обсягу використаних або спожитих ресурсів (входу).

Зміст поняття “ефективність” має як філософсько-методологічне, так і соціально-філософське значення. Термін “ефективність” використовували у своїх працях Вільям Петті – один із засновників класичної політекономії у 1662 році – та основоположник школи фізіократів Франсуа Кене. Вони використовували цей термін у значенні результативності і за його допомогою оцінювали урядові або приватні заходи в залежності від того, сприяли вони пожевленню економічного життя чи ні.

Термін “ефективність” після своєї появи не відразу увійшов у практику використання навіть серед економістів. Так, класик політекономії Адам Сміт не вживав у своїх працях такого терміна.

Інший класик політекономії Давид Рікардо звертається до поняття ефективність. Він вдався до спроби оцінювання ефективності капіталу. Зокрема, він показав, що чим менше довговічний капітал, тим більше потрібно постійно витратити праці для збереження його первинної ефективності [18, с. 53].

У Рікардо термін “ефективність” використовується не в розумінні результативності, а як відношення результату до певного виду витрат, тобто набуває вже того специфічного значення, яке є важливим з точки зору економіки при оцінюванні певної діяльності.

Особливим досягненням наукової думки щодо визначення сутності економічної категорії “ефективність” було формулювання в кінці XIX століття “принципу ефективності”, який інтегрував у собі положення принципу раціональності та концепції економічної поведінки людини. У сучасній редакції зміст цього принципу формулюється так: “Дій завжди з розрахунком на те, щоб за допомогою обмежених коштів (ресурсів) забезпечити оптимальний результат при досягненні поставлених цілей” [7, с. 230].

Саме “принцип ефективності” був закладений при виділенні в 1898 році в самостійний напрям наукової дисципліни “економіка підприємства”, засновником якої вважається німецький економіст Євген Шмаленбах. З появою цієї наукової дисципліни економічна категорія “ефективність” отримала подальше наукове поглиблення і практичне поширення застосування на рівні підприємств усіх видів економічної діяльності.

Разом з тим, у кінці XIX століття термін “ефективність” починає втрачати своє суто економічне значення і використовується вже для оцінювання різноманітних дій. Існували ряд передумов такого розширення використання поняття ефективності.

По-перше, вивченню економіки в цілому та окремих економічних категорій почали приділяти увагу не тільки економісти. Розвиток машинобудування дещо змінив завдання, функції та сферу відповідальності інженерів. Відправною точкою розвитку менеджменту автори американської енциклопедії професійного менеджменту вважають 1886 р., коли Г. Таун виступив на зборах Американського товариства інженерів-механіків із доповіддю “Інженер як економіст”. Ця доповідь справила велике враження на Ф. Тейлора і стимулювала створення ним теорії “наукового менеджменту”.

Природно, що необхідність інженерів займатися як економічними завданнями, так і завданнями організації виробництва, зокрема організацією спільних дій і розробкою нових раціональних прийомів і методів діяльності робітників, неминуче призвела до того, що вони стали використовувати термін “ефективність” не тільки і не стільки в його суто економічному значенні.

Один із перших представників теоретиків менеджменту Г. Емерсон вважав ефективність основним завданням управління. Так, у 1900 р. він опублікував книгу “Ефективність як основа для управління та оплати праці”, а в 1912 р. – “Дванадцять принципів ефективності”, що вважається його головною роботою в галузі менеджменту. Емерсон при цьому поняття “ефективність” вживав кожного разу в абсолютно різних значеннях. Однак він зробив важливий внесок у розвиток цього поняття, з’ясувавши її зв’язок із функціональністю.

По-друге, розширенню поняття “ефективність” на інші сфери діяльності сприяли теоретичні розробки в праксеології. У даний час існують різні визначення предмета праксеології, але Т. Котарбінський, котрого вважають засновником праксеології як галузі наукових досліджень, визначив її як “загальну теорію ефективної організації діяльності” [13, с. 20].

Економічна ефективність господарської системи – це стан, при якому неможливо збільшити ступінь задоволення потреб хоча б однієї людини, не погіршуючи при цьому стан іншого члена суспільства. Такий стан називається “Парето-ефективність” (по імені італійського економіста В. Парето).

Американські економісти Е. Долан та Д. Ліндсей пояснюють стан Парето-ефективності так: “якщо існує спосіб покращити ваш стан, не завдаючи при цьому нікому збитків, то проходити повз таку можливість беззмістовно (неефективно)” [8].

Подальший розвиток поняття ефективності в межах прагматології одержало в роботах Я. Зеленецького. Він отожднює ефективність і доцільність. Я. Зеленецький вводить міру ефективності як “відношення сумарної цінності фактичних результатів діяльності до очікуваної сумарної цінності відповідних цілей” [12, с. 123]. Таким чином, він визначає ефективність не просто як відношення між результатом і метою, а як відношення, опосередковане цінностями, причому він не зводить тут цінності до матеріальних. Для характеристики відношення результату діяльності до витрат Я. Зеленецький вводить поняття економічності, яке за змістом і способом введення близьке до поняття економічної ефективності. У певному сенсі Я. Зеленецький знову повертає поняттю “ефективність” його первинний зміст результативності, не пов’язуючи його з поняттям витрат. Тим самим він зробив його вживаним для оцінювання будь-якої діяльності, а не тільки в економічній сфері.

Оскільки термін “ефективність” знову почав застосовуватися відносно будь-якого виду діяльності, виникла необхідність розширити його поняття так, щоб воно стосувалося не тільки результату діяльності, а й, наприклад, мети діяльності або потреби, із задоволенням яких пов’язана ця діяльність, тобто в певному сенсі надати йому той зміст, який побічно вкладав у нього Т. Котарбінський. Виходячи з цього, були введені поняття “споживчої” ефективності, яка “виражає ступінь відображення потреби в меті, вибір найбільш ефективних засобів відображення” [17, с. 27], і “цільової” ефективності “як відношення результату діяльності до мети”, при цьому поняття економічної ефективності далі розглядалося як відношення результату до витрат.

Введення зазначених понять ефективності деякі філософи розглядали як “соціалізацію” економічного поняття ефективності [13, с. 63], тобто поширення його на всю соціальну сферу, а не тільки на сферу економіки. Тому поняття ефективності вимагало не тільки філософсько-методологічного, але й соціально-філософського осмислення.

Розширення поняття ефективності було покликане відобразити відношення різних аспектів діяльності: результату і витрат, результату і цілей, результату і потреб, результату і цінностей. Таким чином, ефективність є багатоаспектним поняттям і визначається різними критеріями. Будь-яка багато-критерійність вимагає особливих способів узгодження критеріїв між собою, способів пошуку компромісу. Щоб знати, які саме аспекти домінують у тому чи іншому випадку, необхідно з’ясувати, який саме спосіб узгодження критеріїв використовувався.

Так, наприклад, первинне економічне трактування ефективності як відношення результату до витрат є граничним випадком, відповідним методом суперкритерію, коли останній вводиться як адитивна функція приватних критеріїв, де всі коефіцієнти значущості дорівнюють нулю, крім критерію, що характеризує зазначене відношення (для нього коефіцієнт значущості дорівнює одиниці). Соціально-економічна ефективність також

відповідає методу суперкритерію, де коефіцієнти значущості всіх приватних критеріїв відмінні від нуля, але розмірність усіх критеріїв виражається в грошовому (витратному) еквіваленті. Сюди ж вписується і схема Я. Зеленецького. Він розглядає три рівнозначних критерії: економічність (відношення результату до витрат), вигідність (відношення результату до потреб) та ефективність (відношення результату до цілей), використовуючи метод Парето для їх узгодження. В якості додаткового критерію (як того вимагає метод Парето) він вводить відношення “цінності” результату і мети.

Таким чином, ефективність як характеристика діяльності відображає відношення результату як одного з “елементів” діяльності до всіх її інших “елементів” – цінностей, потреб, цілей і засобів (витрат). Кожний вид виділених відносин є приватним критерієм ефективності. Різні точки зору щодо ефективності та методів її оцінки пов’язані з різними способами узгодження приватних критеріїв і мають прагматичну, а не теоретичну основу.

Професор Ш. Майталь – автор книги “Економіка для менеджерів” – визначає поняття ефективності як відношення того, що організація дійсно випускає, до того, що вона повністю могла би виготовити при існуючих ресурсах, знаннях та здібностях [15, с. 80].

Найбільш поширеним у сучасній науковій літературі є визначення сутності ефективності як співвідношення ефекту (результату) і витрат (ресурсів), що зумовили цей ефект. Визначення категорії “ефективність” за двома елементами – результатами та витратами (ресурсами), співставлень між ними, дуже часто підміняється в сучасній літературі критерієм цієї ефективності. Такий підхід можна знайти в роботі львівських вчених, які зазначають: “Ефективність – це досягнення найбільших результатів при найменших витратах живої і матеріалізованої праці” [10]. Критеріальний підхід до визначення цієї категорії можна побачити в роботах інших вчених [6, с. 341; 9, с. 201]. Такий підхід практично дублює визначений у теорії “принцип ефективності”, але зміст поняття “ефективність” значно ширший, ніж зміст критеріального принципу.

При характеристиці результату (ефекту) діяльності та витрат (ресурсів), що зумовлюють цей результат (ефект), як елементів категорії “ефективність” серед учених немає одностайних підходів.

Результат діяльності є лише одним складовим елементом визначення ефективності; без характеристики витрат (ресурсів), які спрямовувалися на досягнення результатів, така категорія не може бути визначена. На це звертає увагу відомий дослідник методології економічної науки М. Блауг, який зазначає: “Малоймовірно плутанина виникла внаслідок претензій економістів “науково” висловлюватися з питань “ефективності”, не зв’язуючи себе будь-якими ціннісно-видатковими обґрунтуваннями” [5, с. 219]. Оцінка будь-якої діяльності тільки за показниками досягнутих результатів (зіставлення з нормативними, плановими або цільовими їх показниками) характеризує “результативність” цієї діяльності, а не її “ефективність”.

Слід акцентувати увагу на те, що поняття “результат” та “ефект” багато економістів трактують як нерівнозначні. Так, Віварець А. Д. визначає: “результат” в загальному сенсі означає підсумок або наслідок будь-якого процесу або дії ... Під “ефектом” завжди розуміють тільки кінцевий і корисний результат, отриманий у результаті реалізації поставленої мети або іншого процесу чи дії” [9, с. 200]. З таким висновком погоджуватися недоцільно, оскільки об’єктом визначення ефективності може бути не тільки кінцевий результат процесу, а й окрема його операція (що вимагає розгляду поопераційного ефекту), крім того, ефект не завжди характеризує тільки корисний результат – в окремих випадках він може характеризуватися негативним значенням (“негативний ефект”).

Інша група вчених, розмежовуючи ці поняття, визначають ефект лише як одну з форм результату, а саме: фінансового результату діяльності підприємства. Так, у роботі Бухалков М.І. цей висновок формулює так: “Ефект в загальному вигляді являє собою різницю між результатами і витратами, між ціною товару і його собівартістю” [6, с. 341]. Визначення ефекту тільки як однієї з форм фінансового результату діяльності можна побачити і в роботах інших вчених [1, с. 435]. Таке вузьке трактування поняття “ефект” є неприйнятним. Безумовно, формою ефекту можуть виступати результати не тільки фінансової, але й виробничої, інноваційної, маркетингової та інших видів діяльності.

Слід констатувати, що західні економісти сьогодні часто критикують тезу про виключно матеріальний зміст результату. Так, американський економіст П. Хейне стверджує, що “слово “матеріальний” насправді не має змісту в словосполученні з такими словами, як “багатство” або “добробут”” [19]. Економічне зростання, на думку П. Хейне, полягає не у збільшенні виробництва речей, а у збільшенні багатства.

Якщо розглядати терміни “результат” та “ефект” тільки з лінгвістичних позицій, то перший із них може бути витлумачено більш широко, якщо його не пов’язувати з оцінкою ефективності (бо термін “ефект” пов’язаний саме з процесом здійснення оцінки ефективності). Але в процесі оцінки ефективності ці терміни, на нашу думку, слід розглядати як рівнозначні.

Певною мірою різняться підходи вчених і за визначенням другого елемента характеристики категорії “ефективність”, а саме: витрат (ресурсів), які зумовлюють відповідний результат (ефект).

Аналогічним чином, розглядаючи елемент “ресурси” в системі характеристики категорії “ефективність”, певна частина вчених обмежує їх склад тільки “трудовими і матеріальними ресурсами” [1, с. 435; 6, с. 342], а іноді – лише “основними і оборотними фондами” [10, с. 278]. У той же час поза увагою вчених залишається такий важливий їх вид, як “нематеріальні ресурси” (організаційні, інформаційні, технологічні та інші їх види). В сучасних умовах нематеріальні ресурси відіграють істотну роль у формуванні результатів як виробничої, так і

фінансової діяльності суб’єктів господарювання, тому їх розгляд у системі ресурсів при характеристиці категорії “ефективність” має бути обов’язковим.

Визначаючи роль окремих елементів у характеристиці категорії “ефективність”, значна частина вчених пріоритет надає витратам (ресурсам). У роботі Продіус Ю. І. цей висновок формулюється так: “У розрахунках ефективності в якості вихідної інформації використовують розмір поточних і капітальних витрат” [16, с. 350]. Аналогічний за змістом висновок можна зустріти і в роботі Черевко А. В.: “Ефективність слід розглядати як дієвість витрат, які вкладені в певну діяльність, з метою отримання бажаних результатів” [10, с. 275]. Цю позицію поділяють і деякі інші автори [6, с. 341; 2, с. 119].

У системі елементів, що характеризують категорію “ефективність”, пріоритет повинен надаватися результату (ефекту) діяльності. Саме цей елемент забезпечує спрямованість на досягнення певних стратегічних чи тактичних цілей діяльності суб’єктів, без якого ця діяльність взагалі втрачає свій сенс. Елемент витрат (ресурсів) відіграє лише забезпечуючу роль щодо результату.

Нарешті, однією з характеристик категорії “ефективність”, що, з нашої точки зору, вимагає визначення в процесі дослідження її сутності, є вплив фактора часу на формування вартісних показників як результату (ефекту), так і витрат (ресурсів). У сучасних визначеннях сутності цієї категорії названа характеристика практично не розглядається. В той же час у літературі з питань фінансового та інвестиційного менеджменту при практичних обчисленнях рівня ефективності обліку фактора часу приділяється значна увага.

Розглядаючи цю характеристику категорії “ефективність”, слід зазначити, що найбільший вплив фактор часу здійснює на показники результату (ефекту) і витрат (ресурсів), які визначаються у вартісній, грошовій формі. Це пов’язано зі зміною вартості грошей та інфляційними факторами. Якщо результати діяльності й витрати на їх досягнення формуються в різні періоди часу, вони повинні бути зведені при визначенні ефективності до єдиного виміру часу.

Певною мірою фактор часу впливає і на оцінку задіяних ресурсів, що визначаються в натуральних показниках. Так, якість задіяних матеріальних або нематеріальних ресурсів може знижуватися в часі за рахунок морального старіння, втрати окремих фізичних властивостей у процесі зберігання і т.д. Це теж повинно бути враховано при характеристиці елементів, які визначають сутність категорії “ефективність”.

З урахуванням наведених висновків сутність категорії пропонуємо подати у такій редакції: “Ефективність являє собою одну з основних економічних категорій, що характеризує співвідношення будь-яких результатів (ефекту) діяльності і витрат всіх видів ресурсів, задіяних для їх отримання, що приведені до єдиного виміру в часі”.

На основі розгляду загальної категорії “ефективність” можна перейти до визначення сутності поняття “економічна ефективність”. Зміст цього поняття розглядається багатьма вченими [1, с. 435; 9, с. 202; 14, с. 179; 10, с. 279-280] та ін.

Переважає більшість вчених розглядають поняття “економічна ефективність” як один із видів загальної категорії “ефективність”, що з нашої точки зору є правильним висновком. У той же час деякі автори не елімінують економічну ефективність у самостійний вид ефективності, а об’єднують її з іншими видами ефективності, найчастіше з соціальною. Так, у роботі Ф. В. Горбоноса, Г. В. Черевка визначається: “Ефективність поділяють на виробничо-економічну та соціально-економічну. Виробничо-економічна відображає результативність функціонування продуктивних сил, рівень використання підприємствами матеріально-технічної бази та трудових ресурсів і характеризується натуральними і вартісними показниками. Соціально-економічна ефективність відображає ступінь досягнення результату. Економічну і соціальну сторону ефективності не слід протиставляти одна одній, вони знаходяться в органічній єдності” [11, с. 279-280]. Визначення поняття “соціально-економічна ефективність” можна зустріти в роботах інших авторів [14, с. 176, 179].

Загалом виділення економічної ефективності в самостійний вид дозволяє більш чітко ставити завдання щодо її підвищення, забезпечуючи їх відповідними ресурсами.

У процесі виділення економічної ефективності в самостійний вид вченими використовуються різні критерії її розмежування з іншими видами ефективності.

З нашої точки зору, те, що визначає вид системи, в якій формується ефективність, не може слугувати критерієм для її віднесення до відповідних видів цієї ефективності. Так, у межах економічної системи (до якої автори відносять підприємство, територію або національну економіку) поряд із економічною ефективністю можуть формуватися і такі її види, як соціальна, екологічна і т.д.

Виходячи з цього, ми пропонуємо критерієм віднесення ефективності до певного її виду вибрати характер цілей, які досягаються підприємством у процесі діяльності, при якому ця ефективність визначається. Критерієм віднесення ефективності до економічного її виду повинні виступати економічні, стратегічні або тактичні цілі діяльності. За таким критерієм суб’єкти господарювання будуть мати можливість оцінювати і планувати економічну ефективність не тільки на базі показників результату, а і показників витрат, що спрямовуються на реалізацію відповідних цілей.

Ефективність як економічну категорію необхідно вивчати відповідно до відтворення в цілому, до певних його фаз, галузей, економічних сфер, регіонів, організацій та інших економічних структур. Таке методологічне положення економічної теорії часто не витримується в дослідженнях сутності ефективності внутрішньої торгівлі. У макроекономічному аналізі економісти в своїх наукових дос-

лідженнях роль і місце торгівлі в економіці часто розглядають як забезпечуючу складову виробництва або споживання. Такий методологічний підхід до дослідження ефективності внутрішньої торгівлі суперечить економічній теорії, і, відповідно, втрачається саме поняття її сутності як самостійної соціально-економічної категорії.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Ефективність торгівлі має функціональну та причинно-наслідкову зумовленість, визначальний її економічний зміст – отримання максимуму результатів на одиницю витрат або забезпечення мінімуму витрат на одиницю результату.

Виходячи з даного концептуального положення, можна констатувати, що:

- по-перше, категорія ефективності внутрішньої торгівлі співвідноситься з категорією ефективності відтворення як приватне до загального. У торгівлі ця категорія охоплює більш вузьку групу відносин, що характеризують зростання результативності її функціонування як самостійного виду економічної діяльності;

- по-друге, критерії та показники ефективності внутрішньої торгівлі взаємопов’язані з системою критеріїв та показників ефективності відтворення, але при цьому мають свою специфічну і цільову спрямованість, що зумовлюється функціональною роллю торгівлі в процесі відтворення.

Виходячи з цього, глобальним критерієм ефективності внутрішньої торгівлі є максимізація ефекту (результату) діяльності у процесі відтворення при даних ресурсах в інтересах суспільства й особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрютіна М. С. Економіка підприємства : учебник / Абрютіна М. С. – М. : Дело и Сервис, 2004. – 528 с.
2. Армстронг М. Performance Management. Управление эффективностью работы / Армстронг М., Бэрон А.; [пер. с англ.]. – [2-е изд.]. – М. : Hippo Publishing, 2007. – 384 с.
3. Афанасьев В. Г. Об эффективности социального управления / Афанасьев В. Г., Урсул А. Д. // Вопросы философии. – 1982. – № 7. – С. 57-69.
4. Бланк И. А. Управление прибылью / Бланк И. А. – [2-е изд.]. – М. : Ника-Центр, 2007. – 698 с.
5. Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / Блауг М.; [пер. с англ.]. – М. : НП Вопросы экономики, 2004. – 416 с.
6. Бухалков М. И. Внутрифирменное планирование : учебник / М. И. Бухалков. – [2-е изд.]. – М. : ИНФРА-М; 2001. – 400 с.
7. Джеймс У. Прагматизм. Воля к вере / У. Джеймс; [пер. П. С. Юшкевича, общ. ред. П. С. Гуревича]. – М. : Республика, 1997. – С. 208-431.
8. Долан Э. Рынок: микроэкономическая модель / Долан Э., Линдсей Д.; [под общ. ред. Б. Лисо-

вика, В. Лукашевича, пер. с англ. В. Лукашевича и др.]. – СПб. : Печ. Двор, 1992. – 496 с.

9. Домяшенко Ю. В. Эффективность производства и реализации подсолнечника / Домяшенко Ю. В. // Вестник ХГАУ. – 2001. – № 7. – С. 199-202.

10. Економіка підприємств : навч. посіб. / Черевко Г. В., Горбонос Ф. В., Іваницька Г. Б., Павленчик Н. Ф.; [за заг. ред. Г. В. Черевка]. – Львів : Апріорі, 2004. – 384 с.

11. Економіка підприємств : підручник / [Ф. В. Горбонос, Г. В. Черевко та ін.]. – К. : Знання, 2010. – 463 с.

12. Зеленецкий Я. Организация трудовых коллективов: Введение в теорию организации и управления / Зеленецкий Я.; [под ред. и предисл. Г. Э. Слезингера]. – М. : Прогресс, 1971. – 311 с.

13. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский. – М., 1975. – 249 с.

14. Мазур И. И. Эффективный менеджмент : учеб. пособие / Мазур И. И., Шапиро В. Д., Ольдерогге Н. Г.; [под общ. ред. И. И. Мазура]. – М. : Высшая школа, 2003. – 555 с.

15. Майталь Ш. Экономика для менеджеров : десять важных инструментов для руководителей / Ш. Майталь; [пер. с англ.]; АНХ при Правительстве РФ. – М. : Дело, 1996. – 416 с.

16. Продиус Ю. И. Экономика предприятия : учеб. пособие / Продиус Ю. И. – Х. : ООО “Одиссей”, 2004. – 416 с.

17. Проблема эффективности в современной науке / [под ред. А. Д. Урсула]. – Кишинев : Штиинца, 1985. – 256 с.

18. Рикардо Д. Сочинения : в 3-х т. / Д. Рикардо; [пер. с англ., под ред. М. Н. Смит]. Т. 1. Начала политической экономии и налогового обложения. – [2-е изд.]. – М. : Госполитиздат, 1955. – 364 с.

19. Хейне П. Экономический образ мышления / Хейне П.; [пер. с англ.]. – М. : Дело, 1992. – 704 с.

REFERENCES

1. Abrjutina, M. S. (2004), *Jekonomika predprijatija* [Economics of Enterprise], Delo i Servis, Moscow, Russia.

2. Baron, A. and Armstrong, M. (2007), *Perfomance Management*, 2nd ed, Hippo Publishing, Moscow, Russia.

3. Afanas'ev, V. G. and Ursul, A. D. (1982), “The effectiveness of social management”, *Voprosy filosofii*, vol. 7.

4. Blank, I. A. (2007), *Upravlenie pribyl'ju* [Management profit], 2nd ed, Nika-Centr, Moscow, Russia.

5. Blaug, M. (2004), *Metodologija jekonomicheskoy nauki, ili Kak jekonomisty ob#jasnjajut* [The Methodology of Economics, or How Economists Explain], NP Voprosy jekonomiki, Moscow, Russia.

6. Buhalkov, M. I. (2001), *Vnutrifirmennoe planirovanie* [Intrafirm planning], 2nd ed, INFRA-M, Moscow, Russia.

7. James, W. (1997), *Pragmatizm. Volja k vere* [Pragmatism. The Will to Believe], Respublika, Moscow, Russia.

8. Dolan, E. and Lindsay D. (1992), *Rynok: mikro-jekonomicheskaja model'* [Model of the Microeconomic Market], Print. Dvor, SPb.

9. Domyaschenko, Y. V. (2001), “Effectivity of the Production and Realisation of Sunflower”, *Vestnik HGAU*, vol. 7.

10. Cherevko, G. V., Gorbonos, F. V. Ivanycka G. B., and Pavlenchuk N. F. (2004), *Jekonomika pidpryjemstv* [Economics of Enterprise], Apriori, Lviv, Ukraine.

11. Horbonos F. V., Cherevko H. V. (2010), *Jekonomika pidpryjemstv* [Economics of Enterprise], Znan- nia, Lviv, Ukraine.

12. Zelenevskij, Ja. (1971), *Organizacija trudovyh kollektivov: Vvedenie v teoriju organizacii i upravlenija* [Organization of labor collectives: Introduction to the theory of organization and management], Progress, Moscow, Russia.

13. Kotarbin'skij, T. (1975), *Traktat o horoshej rabote* [Treatise on the good work], Moscow, Russia.

14. Mazur, I. I., Shapiro, V. D. and Ol'derogge N. G. (2003), *Jeffektivnyj menedzhment* [Effective management], Vysshaja shkola, Moscow, Russia.

15. Maital, Sh. (1996), *Jekonomika dlja menedzherov : desjat' vazhnyh instrumentov dlja rukovoditelej* [Economics for Managers: ten important tools for leaders], Delo, Moscow, Russia.

16. Prodius Ju. I. (2004), *Jekonomika predprijatija* [Economics of Enterprise], ООО “Одиссей”, Kharkiv, Ukraine.

17. Ursul, A. D. (1985), *Problema jeffektivnosti v sovremennoj nauke* [The problem of efficiency in modern science], Shtiinca, Kishinev, Moldova.

18. Rikardo, D. (1955), *Sochinenija* [Compositions], Gospolitizdat, Moscow, Russia.

19. Heyne P. (1992), *Jekonomicheskij obraz myshlenija* [The Economic Way of Thinking], Delo, Moscow, Russia.